

Moldova Eğitim Sisteminin SSCB Öncesi ve Sonrası Karşılaştırması

Comparison of Moldova Education System Before and After USSR

Tayyip CAN ^a

Yılmaz YILDIRIM ^b

Öz

Bu çalışmada Moldova eğitim sistemi (MES) incelenmiştir. Moldova eğitim sistemi çalışmada Sovyet zamanı ve sonrası olmak üzere iki dönem karşılaştırılması yapılarak analiz edilmiştir. MES Sovyet zamanı genel Sovyet eğitim sisteminin bir parçasıydı. Bu sebeple Sovyet üretim tarzının ve ideolojisinin genel karakteristik özelliklerini taşımaktaydı. Özellikle Gimnazi olarak bilinen ve 5-9 sınıfları arasını oluşturan eğitim grubu politeknik okul şeklinde örgütlenerek mesleki eğitime ağırlık verdi. Lise ve üniversiteler de mesleki eğitim ağırlıklı yapıdaydı. Bu dönemde ideolojik olarak Sovyet ideolojisi hakimdi. Dil zorunlu olarak Rusçaydı. Diğer yandan bağımsızlık sonrası MES yeniden yapılandırıldı. Batı tarzı sisteme geçildi. Ancak Sovyet yapısı tamamen yok olmadı. Politeknik okulları kaldırıldı. Rusça dili yerine Rumence zorunlu dil oldu. Bununla birlikte Gagavuzya'da Rusça eğitim dili olarak devam etti ancak Rumence resmi dil olduğu için zorunlu dersler arasında yer aldı. Sovyet dönemi ile bağımsızlık dönemi eğitim sistemi karşılaştırıldığında hem ideolojik hem de işleyiş olarak büyük farklılıklar olduğu ortaya çıkar.

Anahtar kelimeler: Moldova, Sovyetler, Moldova eğitim sistemi, Sovyet eğitim sistemi.

^a Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Eğitim Yönetimi ve Denetimi YL, tayyipcan26@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0003-7574-5322.

^b Okul Müdürü, Sınıf Öğretmeni, yilmazyildirim@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0005-7224-6610.

Bu makaleye atıf için // To cite this article: Can, F. ve Yıldırım, Y. (2024). Moldova Eğitim Sisteminin SSCB Öncesi ve Sonrası Karşılaştırması, Toplum ve Kimlik Dergisi, 1(1), 93-109. Doi: 10.5281/zenodo.13131953

Geliş Tarihi (Received):05.06.2024, Revizyon (Revision):17.06.2024, Kabul Tarihi (Accepted):30.06.2024

Abstract

In this study, Moldovan education system (MES) is analyzed. The Moldovan education system is analyzed by comparing two periods in the study: Soviet and post-Soviet times. MES was a part of the Soviet education system during the Soviet times. For this reason, it had the general characteristics of the Soviet mode of production and ideology. In particular, the educational group known as Gimnazi, which constituted the grades 5-9, was organized as a polytechnic school and focused on vocational education. High schools and universities also emphasized vocational education. During this period, Soviet ideology dominated ideologically. The compulsory language lesson was Russian. On the other hand, MES was restructured after independence. A Western-style system was introduced. However, the Soviet structure did not disappear completely. Polytechnic schools were abolished. Romanian became the compulsory language instead of Russian. Yet, Russian continued to be the language of education in Gagauzia, but Romanian was included among the compulsory courses as it was the official language. When the education system of the Soviet period and the independence period are compared, it becomes clear that there are major differences both ideologically and operationally.

Keywords: Moldova, Soviet, Moldovan education system, Soviet education system.

1. Giriş

Moldova, Karadeniz'e sınır olmayan ancak Türkiye tarafından Karadeniz'den komşu olarak kabul edilen, bir Güney Doğu Avrupa ülkesidir. 27 Ağustos 1991 günü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Yüzölçümü 33.846 kilometre karedir. Anayasal üniter bir devlet olmasına rağmen ayrılıkçı bölge Transdinyester kendisini sosyalist ve bağımsız bir ülke olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından tanınmayan Transdinyester'in aksine Gagavuzya anayasal otonomidir (Moldova Cumhuriyeti Anayasası, 1994, Md. 111).

Moldova'nın nüfusu 2023 yılı itibarıyla 2.518.800 kişidir. Nüfusun büyük çoğunluğu, yaklaşık %72,5'i, etnik olarak Moldovan veya Romen'dir. Diğer oranı Gagavuzlar, Bulgarlar ve Ukraynalılar oluşturur. Din olarak Ortodoks Hristiyan nüfusa sahip olan Moldova, kilise olarak büyük oranda Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır (Moldova İstatistik Bürosu, 2023).

Moldova’da eğitim dili Rumencedir. Anayasa’da resmi dil Moldovanca yazmasına rağmen kamu kurumlarında ve halk arasında resmi dil Rumence olarak bilinir. Diğer yandan Gagavuzya’da eğitim dili Rusçadır (Akpınar, 2022: 211). Moldova Eğitim Bakanlığı’ndan izin almak şartıyla diğer dillerde de eğitim yapılabilir ancak Rumence haftada en az 4 saat zorunludur (Coroi vd., 2005: 10).

Moldova eğitim sistemi içerik olarak sürekli kendini yenilemektedir. Yapısal olarak tüm dünyada uygulanan genel eğitim yapısına uygundur. Bu çalışmada Moldova eğitim sistemi incelenmiştir. Moldova’da eğitim, dersler bazında ayrıntıya girmeden yapısal ve hukuki temelleri açıklanmıştır. SSCB dönemiyle ilgili bilgi verilmiş ve değişiklik teknik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Moldova Eğitim Sistemi

Moldova eğitim sisteminin (MES) temelinde Sovyet Eğitim Sistemi (SES) vardır fakat SES’e karşı bir sistemdir. MES bağımsızlık sonrası köklü bir değişiklikle Batı tarzı eğitim sistemine geçti. Ancak fiziksel yapısı ve eğitim kadrosu ile SES’in temel paradigmaları sistemde kendini korudu. Batı tarzı eğitim sistemine geçmek amacıyla MES’de müfredat sürekli yenilendi. İstenilen düzeye henüz ulaşamamasına rağmen müfredat üzerindeki çalışmalar devam etmektedir.

MES diğer ülkelerdeki genel eğitim sistemine uygun olarak okul öncesi, ilköğretim (ilkokul ve gimnazi), orta öğretim (Lise) ve yükseköğretim olarak yapılanmıştır. Eğitim sisteminin tasnifi ve yaş grubu aşağıda verilen tablodaki gibidir.

Tablo 1: Moldova Eğitim Sistemi

Eğitim Türü	Okul Türü	Yaş Aralığı (yıl)
Okul Öncesi	Kreş ve Anaokulu	1-6
İlköğretim	İlkokul ve Gimnazi	7-15
Ortaöğretim	Lise	16-19

Kaynak: Moldova Eğitim Bakanlığı.

Moldova’da eğitime başlama yaşı 6’dır. Bir yıl zorunlu olarak okul öncesi eğitimi uygulanır. Bu eğitimde temel bireysel ve sosyal alışkanlıklarla birlikte okuma-yazma ve aritmetik öğretilir. Sene sonunda ilkokula geçiş sağlanır. 4 yıllık ilkokul eğitiminden sonra sınav yapılır ve bu sınav sonucunda başarılı olan öğrenciler 5’inci sınıfa; yani gimnaziye başlar. 5 yıllık gimnazi eğitimini başarıyla tamamlayan ve gimnazi bitirme sınavlarında başarılı olan

öğrenciler liseye devam edebilirler. Lise teorik lise ve kolej olmak üzere iki gruba ayrılır. Teorik lise genel lise hükmündedir. Program sözel bölüm (*humanity class*) ve sayısal bölüm (*real class*) olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılır. Sözel bölüm edebiyat ve sosyal bilimler ağırlıktayken sayısal bölümde matematik ve fen bilimleri ağırlıktadır. Teorik liselerin eğitim-öğretim yılı 3 yıldır. Bunun yanında kolej diye isimlendirilen meslek liseleri vardır. Meslek liseleri 4 yıllıktır. Ayrıca özel öğrenci kabul eden sanat, spor ve bilim liseleri vardır (Akpınar, 2021: 26).

Zorunlu eğitim 1 yıl okul öncesi, 4 yıl ilkokul ve 5 yıl gimnazi olmak üzere toplamda 10 yıldır. 4'üncü yılın sonunda ve 9'uncu yılın sonunda okul bitirme sınavları yapılır. Bu sınavlar ulusal bazda olur ve hazırlanan sorular okullara gönderilerek sınav uygulaması gerçekleştirilir. Sınavlardan başarılı olan öğrenciler bir sonraki eğitim kademesine geçer. Bu sınavların ciddiyeti sorgulanabilir. Usul olarak tüm öğrenciler bir üst sınıfa geçer. Ayrıca lise son sınıfta bakalorya (*Bacalaureat*) sınavı uygulanır. Bu sınava meslek liseleri girmek zorunda değildir. Ancak üniversite okumak isteyen meslek lisesi mezunları bu sınava sözel veya sayısal alanların herhangi birinden girmek zorundadır. Bununla birlikte genel lise mezunları kendi alanlarından bakalorya sınavını vermek zorundadır. Bu sınav genel lise için mezun olma şartıdır. Bakalorya sınavı çok ciddi bir şekilde uygulanır. Bu sınavlar belirlenen okullarda ve özel bir sistemle klasik metotla yapılır. Bakalorya sınavlarına okul, bakanlık ve öğrencilerin hazırlanması ve bu sınavların uygulanması bir dönem boyunca sürer. Bakalorya sınavlarında 4 zorunlu 1seçmeli olmak üzere 5 sınav uygulanır. Sınav ders sayıları okul türüne ve okulun eğitim diline göre değişiklik gösterebilir (Moldova Müfredat Ajansı, 2023).

2.1. Moldova Eğitim Sisteminin Anayasal İlkeleri

MES Moldova Cumhuriyeti Anayasası'nın 35'inci maddesine dayanır. Moldova Cumhuriyeti Anayasası 35'inci maddesinin “Temel Hak ve Ödevler” bölümü “Eğitim Hakkı” başlığı ülkedeki eğitim sistemiyle ilgilidir. Anayasanın 35'inci maddesine göre Moldova Cumhuriyeti'nde eğitim zorunlu eğitim, lise veya meslek lisesi ile yükseköğrenimden oluşur. Diğer özel amaçlı okullarda da eğitim sağlanır. Öğrenci istediği dilde eğitim alabilir ancak resmi dil eğitimi devlet eliyle sağlanır ve zorunludur. Devlet okulları ücretsizdir. Üniversitelerin bütçesi devlet tarafından sağlanmaz fakat üniversiteler özel kanunla kurulan özerk okullardır. Yani yüksekokullar idari ve mali olarak özerk kuruluşlardır. Lise, meslek liseleri ve yükseköğrenime ulaşmak insanların doğal haklarıdır. Devlet eğitimi laik bir eğitimidir ancak devlet yasalara uygun olarak diğer dinlerde yapılacak olan din eğitimi

garanti altına alır. Veliler okul seçiminde özgürdür ve okul seçiminde öncelikli hak velilere aittir (Moldova Cumhuriyeti Anayasası, 1994).

Moldova’da eğitim üç temel kısımdan oluşur. Bunlar ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğrenimdir. Anayasa ilköğretimi zorunlu eğitim olarak ifade etmektedir. Uygulamaya baktığımızda zorunlu eğitim okul öncesi, ilkokul ve gimnazi olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Zorunlu eğitimin nasıl olacağı kanunlarla belirlenmiştir. Anayasa meslek liselerini zikrederek onlara farklı bir anlam yüklemiştir. Bakanlık teşkilatında bu fark açıkça gözükmektedir. Bunlarla birlikte özel statülü okullara atıf yapılarak bu okulların özel müfredatla eğitim vermelerinin önü açılmıştır. Moldova Anayasası için en radikal ifade din eğitimi veren kurumların açılıp açılmayacağıdır. Anayasa devlet okullarında laik eğitimi zorunlu kılarken dini okulların açılmasında bir sakınca görmemektedir. Anayasada herhangi bir dine atıf yapılmamıştır.

Moldova’da ilkokul ve ortaokulda (gimnazi) 1’inci sınıftan 9’unucu sınıfa kadar zorunlu eğitim uygulanır. Moldova’da eğitim temel olarak ücretsizdir. Devlet okullarında ücretsiz eğitim garanti altına alınmıştır. Üniversiteler bunun dışındadır. Çok yüksek fiyatlar olmamakla birlikte üniversitelerde öğrencilerden belirli bir ücret talep edilir. Anayasa üniversiteleri ücretsiz eğitimin dışında tutmuştur (Musteata, 2017: 22).

Okulların eğitim dili konusunda belirli bir zorunluluk yoktur. Ancak Rumence en azından ders olarak zorunludur. Çünkü devletin resmi dilinin öğretilmesi devlet eliyle ve zorunlu olacağı belirtilmiştir. Pratikte İngilizce, Rumence, Rusça, Bulgarca ve Ukraynaca eğitim veren okullar mevcuttur. Anayasa dil eğitimi konusunda herhangi bir dil ismi zikretmekten kaçınmış, resmi dil ve diğer diller olarak tasnife gitmiştir.

Ancak şu hususu hatırlatmak gerekir. Rumence resmi dil olarak zorunlu olmasına karşın Anayasa’da devletin dili Moldovancadır. Bu çelişki 2013 yılında Anayasa Mahkemesinin aldığı karara istinaden ortaya çıkmaktadır (Baar ve Jakubek: 68). Anılan karara istinaden Eğitim Bakanlığı Moldovanca olan ders ismini Rumence olarak değiştirmiştir.

Okul seçimi herhangi bir usule bağlanmamıştır. Kanunlarda okul seçimi sınırlılıkları ortaya çıkar. Üniversiteler bakalorya sınavlarının sonuçları ile lise mezuniyet ortalamalarına göre öğrenci kabul ederken liseler veya meslek liseleri yönetmelikle belirtilen esaslara göre öğrenci alır. Genel eğilim başvuran her öğrenciyi almaktır. Çünkü öğrenci bulmada kurumlar ciddi güçlükler çekmektedir.

Son olarak, Anayasa okul seçiminde veya eğitim türü seçiminde velilere atıf yaparak öğrenci yetiştirmenin öncelikli olarak ailenin bir meselesi olduğunu ifade eder. Bu toplumsal düşünce biçiminden bireysel ve özgürlükçü düşünme biçimine geçmiştir. Bu geçişle SES'in toplumu veya devleti önceleyen insan tipolojisinden bireyin hak ve taleplerini önceleyen insan tipolojisine evrilmiştir. Aile toplum yapısının ve bireyin doğal unsuru olarak düşünülür. Öyleyse bireysel özgürlüklerin kurumsallaştığı yer ailedir. Aile ise yasalar doğrultusunda bir çocuğun tüm tasarruflarına sahiptir. Gerçekten de uygulamada 18 yaşına kadar aile çocuğun tüm hayatını kapsar. Devlet formal eğitim haricinde bireyin özgürlüğünü kısıtlayıcı şekilde vatandaşlarının karşısına çıkmaz. Eğitim alanında bir öğrenci istediği okula ulaşabilir. Kendine has zorlukları olmakla birlikte üniversiteye kadar ekonomik zorluklar çok büyük engel değildir. Köylerde dahi liseler veya meslek liseleri mevcuttur.

2.2. Moldova Eğitiminde Müfredat Gelişim Süreci

Moldova eğitim sistemi Sovyet eğitim sisteminin devamı olarak 1994 yılına kadar değiştirilmeden uygulandı. O günkü politik çalkantıda müfredat ve sistem değişikliği için uygun ortam yoktu. Moldova eğitim müfredatında çalışma yapmak üzere 1997 yılında Müfredat Geliştirmeleri İçin Ulusal Konseyi kuruldu. 1990'lı yıllarda müfredat geliştirme programları Dünya Bankası desteğinde gerçekleşti. Bugün dahi Dünya Bankası'nın MES'e eğitim konusundaki desteği devam etmektedir. 2013 yılında yapılan protokol gereği 29.200.000 Dolar destekle MES'te yenileme çalışmaları sürmektedir (<https://projects.worldbank.org>, 23.06.2020).

1995 yılında özellikle dil ve tarih konusunda sokak gösterilerine sahne olan Moldova, temel tartışmayı Moldovanca-Rumence, Moldova Tarihi-Rumen Tarihi ikileminde yaşadı. Tarım Partisi'nin Moldovanist ideolojisi gereği resmi dil Anayasa metninde bugün de olduğu gibi Moldovanca olarak yazıldı. Romanya Tarihi programlardan çıkartıldı ve akabinde iki ay süren sokak gösterileri gerçekleşti. Bu tartışmalar doğrultusunda bir sonraki yıl müfredatta değişikliğe gidildi ve Romanya Tarihi, Dünya tarihi ile birlikte müfredata konuldu. 2001 yılında Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle müfredat tartışmaları tekrar alevlendi. Romanya Tarihi dersi yerine Moldova Tarihi dersi getirildi. Sokak gösterileri tekrar başladı. Avrupa Konseyi destekli tarih çalışmaları düzenlendi. Fakat tartışmalar bitmedi. Romanya tarihinin okullarda okutulması Moldovan kimliğinin oluşumuna engel olduğu fikri genel eğilimdi. Komünist Parti aynı yıl Rusçayı ilköğretim 2'inci sınıftan itibaren zorunlu ders olarak müfredata soktu. Bütün protestolara rağmen 2002 yılında hükümet yeni müfredatı

uygulamaya koydu. 2009 yılında Komünist Parti'nin iktidarı kaybetmesi ile müfredat tartışmaları tekrar alevlendi. 2010 yılında hükümet yeni bir müfredat çalışmasına başladı. Yeni müfredat 2011 yılında uygulamaya konuldu ve Romanya Tarihi tekrar müfredata girdi. Rusça zorunlu ders olmaktan çıkarıldı. Moldovanca dersi yerine Rumence dersi konuldu (Musteata: 25-49).

En son müfredat değişikliği 2019 yılında gerçekleşmiştir. Yeni müfredat daha çok pedagojik kaygılarla hazırlanmış bir müfredattır. Kademeli olarak uygulanan müfredat değişikliği 2014 yılında oluşturulan Ulusal Müfredat Çerçevesi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Politik çalkantılar ve diğer sebepler müfredatın yenilenmesini geciktirmiştir (<https://mecc.gov.md/>, 23.06.2020).

2.3. Sayılarla Moldova'da Eğitim

Önceden belirtildiği gibi MES üç temel bölümden oluşmaktadır. Bunlar ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimdir. Bununla birlikte son bir yılı zorunlu olmak üzere okul öncesi kurumlar mevcuttur.

Tablo 2: Moldova'da Öğrenci Sayıları (2003 ile 2018).

Yıllar	Okul Öncesi	İlköğretim ve Lise	Yükseköğretim	Toplam
2003	106.538	580.980	153.192	840.710
2018	149.513	350.066	103.763	603.342
Değişim (%)	40,34	-39,75	-32,27	-28,23

Kaynak: Moldova İstatistik Bürosu.

Moldova İstatistik Bürosu (MİB) verilerine göre okul öncesi eğitim 15 yıl içerisinde %40,34 oranında artmıştır. Önceki bölümlerde Moldova'da doğum oranlarının düştüğü, çocuk sayısının azaldığı belirtilmişti. Okul öncesi eğitimde öğrenci artışının sebebi çağ nüfusu artışında değil okullaşmanın artmasında aranmalıdır. Okullaşma oranları okul öncesi eğitimde hızla artmış ve neredeyse %100 okullaşma oranı sağlanmıştır. Okullaşma oranındaki bu artışı MİB verilerinde görmek mümkündür. Bu verilere göre 2003 yılında 1.246 olan okul öncesi kurum sayısı 2018 yılında 1.484'e çıkmıştır. Başka bir ifadeyle 15 yıl içerisinde okul sayısı yaklaşık %19 artmıştır. Kapasite kullanımının artışı ve yeni okullar, yıllar içerisinde ortaya çıkan okul öncesi eğitimindeki artışı açıklamaktadır.

İlköğretim ve lise öğrencileri sayısında 2003 yılına göre %39,75'lik bir düşüş vardır. 580.980 olan ilköğretim ve lise öğrenci sayısı 15 yıl sonra 350.066 olarak gerçekleşmiştir. Düşüşteki en büyük etken göçtür. Bununla birlikte doğum oranlarının azalması Moldova'da çocuk sayısında ciddi azalmalara sebep olmaktadır.

İlköğretim ve lisede görünen öğrenci sayısı düşüşü üniversitede de kendini göstermektedir. 2003 yılında 153.192 olan üniversiteli öğrenci sayısı 2018 yılında 103.763 olarak gerçekleşmiştir. Oransal olarak %32,27 düşüş söz konusudur. Bu düşüş ilköğretim ve liseye göre görece azdır. Fakat öğrencilerde yaş düştükçe çocuk sayısı; dolayısıyla öğrenci sayısı da düşmektedir. Böylece üniversitedeki oransal düşüş ilk ve ortaöğretime göre daha azdır. Fakat üniversite eğitimi alan öğrenci sayılarındaki %32,27'lik düşüş oranı çok ciddi bir orandır.

Toplamda 15 yıl içerisinde Moldova'da eğitime devam eden öğrenci sayısındaki azalma %28,23 olarak gerçekleşmiştir. Öğrenci sayılarındaki düşüşün en önemli sebepleri üniversiteye devamdaki güçlükler, düşük doğum oranları ve yurt dışına göçün sebep olduğu nüfus azalmasıdır. 2003 yılında 840.710 olan öğrenci sayısı 15 yıl içerisinde 237.368 kişi azalarak 603.342 kişi olarak gerçekleşmiştir.

2.4. Haftalık Ders Yüğü ve Analizi

Moldova Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte müfredat üzerinde yapılan tartışmalar haftalık ders saatlerinde de gerçekleşti. Derslerin sürekli isim değiştirmesi hem kimlik tartışmaları hem de pedagojik kaygılar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Derslerin isim değiştirmesi veya yeni dersler konulması ve haftalık ders saatlerinin değişmesi farklı bir çalışmayı gerektirir. Burada 2019 yılında uygulanan ders programları baz alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Deęerlendirme ilköğretim ile sınırlandırılmıştır. Eğitim dili Rumenceden farklı olan okulların haftalık ders yüğü yukarıdaki gibidir. Eğitim dili Rumence olan okulların haftalık ders yüğü ise Tablo 4'te verilmiştir.

MES'de iki farklı haftalık ders programı düzenlenmiştir. Tablo 4'te verilen program eğitim dili Rumence'den farklı olan öğrenciler için uygulanmaktadır. Etnik olarak Gagavuz, Bulgar veya Ukraynalı olan bölgelerde açılan okullar için hazırlanan program, kendi ana dillerindeki eğitime göre hazırlanmıştır.

Tablo 3: Eğitim Dili Ukraynaca Gagavuzca ve Bulgarca Olan Okullarda Haftalık Ders Yüğü.

Dersler	Sınıflar								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rumen Dili ve Edebiyatı	3	3	4	4	4	4	4	4	4
Ukraynaca/Gagavuzca/ Bulgarca Dil e Edebiyatı	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Yabancı Dil	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Rus Dili	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Matematik	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Fen Bilimleri	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Biyoloji	-	-	-	-	-	1	2	2	2
Fizik	-	-	-	-	-	1	2	2	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	1	2	2
Bilgisayar	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Romanya ve Dünya Tarihi	-	-	-	1	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Rus Ukrayna Gagavuz Bulgar Rumen ve Diğer Milletlerin Kültürel Tarihi ve Gelenekleri	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ahlak ve Manevi Eğitim	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Vatandaşlık	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1	-	-
İş Eğitimi	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Rehberlik	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Seçmeli Ders	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Toplam Ders Saati	24	28	29	30	31	32	35	35	34

Kaynak: Moldova Müfredat Ajansı.

Eğitim dili Gagavuzca, Bulgarca ve Ukraynaca olan okullarda Dil ve Edebiyat dersi olarak eğitim dili öğretilmektedir. Örneğin Gagavuzya'da 8 ve 9'uncu sınıflarda Rusça (Gagavuz Otonomisi resmi dili Rusçadır) 5 saattir. Bununla birlikte Rumen Dili ve Edebiyatı 4'er saat okutulmaktadır. Diğer dersler ise aynıdır. Yabancı dil genelde İngilizcedir ve haftada 2 saattir. Çünkü Rusça (Gagavuzya'da Gagavuzca) yabancı dil olarak kabul edilmemekte ve haftada 2'şer saat okutulmaktadır. Rumen Dili ve Edebiyatı haftada 4 saat okularak Anayasa'daki resmi dil öğretilmesi zorunluluğu sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada şu hususu hatırlatmakta yarar vardır. Her ne kadar azınlık dili kabul edilen Gagavuzca, Bulgarca ve Ukraynaca haftada 5'er saat okutulması gerektiği programda gösterilse de Gagavuzya'da Gagavuzca dersi ile Rusça dersi yer değiştirmiştir. Yani Rusça haftada 5'er saat okutulurken Gagavuzca haftada 2'şer saat okutulmaktadır. Bunun sonucu diğer derslere de sirayet

etmektedir. Gagavuzya bu tercih ile eğitim dilini Rusça yaparak Rumence, Gagavuzca ve Yabancı Dil hariç diğer tüm dersleri Gagavuzca yerine Rusça okutmaktadır. Dil eğitiminden dolayı ortaya çıkan ders yükü azaltılmamış, diğer ders saatlerinin azaltılması yoluna gidilmemiştir.

Tablo 4: Eğitim Dili Rumence Olan Okullarda Haftalık Ders Yükü.

Dersler	Sınıflar								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rumen Dili ve Edebiyatı	8	7	7	7	6	6	5	5	5
Yabancı Dil	-	2	2	2	2	2	2	2	2
Rus Dili	-	-	-	-	2	2	2	2	2
Matematik	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Fen Bilimleri	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Biyoloji	-	-	-	-	-	1	2	2	2
Fizik	-	-	-	-	-	1	2	2	2
Kimya	-	-	-	-	-	-	1	2	2
Bilgisayar	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Romanya ve Dünya Tarihi	-	-	-	1	2	2	2	2	2
Coğrafya	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Ahlak ve Manevi Eğitim	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Vatandaşlık	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1	1	1	1	-
Resim	1	1	1	1	1	1	1	-	-
İş Eğitimi	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Rehberlik	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Toplum Eğitimi	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Seçmeli Ders	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Toplam Ders Saati	20	22	22	23	26	27	30	30	29

Kaynak:Moldova Müfredat Ajansı.

Azınlık halklar programında Rumen Dili ve Edebiyatı ile sosyal bilimler alanında okutulan derslerin haftalık ders yükü seçmeli dersler hariç 9 saattir. Tarih dersi Romanya ve Dünya Tarihi olarak okutulmaktadır. Azınlık okullarında bu ders Rumence değil okulun eğitim diline göre okutulmaktadır. Dil, edebiyat ve sosyal bilimlerin tüm dersler içindeki oranı %26'dır.

Azınlık okulları 9'uncu sınıf ders dağılımı 8'inci sınıflara benzemektedir. Rumen Dili ve Edebiyatı haftada yine 4 saat iken sosyal bilimler alanında okutulan dersler haftada toplam 9 saattir. Haftalık ders yükü ise 34 saattir. Oransal olarak dil, edebiyat ve sosyal derslerin haftalık ders yükü %26'dır.

Eğitim dili Rumence olan okulların 8'in sınıflarında daha sade bir program uygulanmaktadır. Rumen Dili ve Edebiyatı dersi azınlık okullarına göre haftada 4 saat yerine 5 saat okutulmaktadır. Rusça haftada 2 saat olarak devam etmekte ve yabancı dil dersi haftada 2 saat olarak işlenmektedir. Diğer derslerin eğitim dili Rumence'dir. Sosyal bilimlerin ders yükü ise azınlık okulları ile aynıdır. Böylece dil, edebiyat ve sosyal bilimler alanında okutulan toplam ders saati 9 saat olduğu ortaya çıkar. Sosyal ve dil alanında okutulan derslerin oranı %30'dur. Azınlık okullarına göre oranın artmasının sebebi ders saatlerindeki toplam düşüştür. Rumence eğitim veren okullarda haftalık ders saati 30 saattir.

Eğitim dili Rumence olan okulların 9'uncu sınıflarda haftalık ders yükü 29 saattir. Dil ve sosyal alanda okutulan ders saatleri 8'inci sınıflarla aynı olup haftada 9 saattir. Bu sayılara göre sosyal ve dil alanında okutulan derslerin tüm derslere oranı %31'dir.

3. Sovyet Eğitim Sistemi

Sovyet eğitim sistemi (SES) komünist ideolojinin yeniden üretilmesi üzerine inşa edilmiş bir sistemdir. İdeoloji, doğası gereği gücü yettiğinde hayatın her alanına müdahale etme amacı güder. Sovyet eğitim sistemi de bireyin tüm hayatını kapsayacak şekilde yapılandırılmış bir sistemdir.

Sovyet eğitimi hakkında Joseph I. Zajda ayrıntılı şekilde bilgi vermektedir. Zajda'ya (1980: 53) göre SES üç birimden oluşmaktadır. Bunlar; okul öncesi, ilk-ortaokul ve lisedir. Her birisi kendi içerisinde farklılıklar barındırmakla birlikte sistemi üç temel parçaya ayırmak mümkündür.

Tablo 5: Sovyet Eğitim Sistemi (Üniversite Öncesi).

Eğitim Türü	Okul Türü	Yaş Aralığı (yıl)
Okul Öncesi	Kreş ve Anaokulu	1-6
İlköğretim	İlköğretim ve Politeknik	7-16
Ortaöğretim	Lise	17-20

Kaynak: Educatin of USSR (Zajda, 1980: 50-90).

Sovyetlerde 1959'dan itibaren zorunlu eğitim 10 yıl olarak uygulandı. Okul öncesi eğitim zorunlu eğitimin bir parçası değildi. Okul öncesi eğitim iki parçadan oluşturulmuştu. Bunlar bakım evi veya kreş (*yasli*) ve anaokulu (*detski sad*) idi. Kreşlere 6 aylık ile 3 yaş arası çocuklar kabul edilirdi. Kreşte eğitim bakıcılar ve hemşireler nezaretinde gerçekleştirildi. Kreş için 1975 yılında 10 ruble gibi sembolik bir ücret alınırdı. Anaokulu ise 3-6 yaş aralığı

çocuklar için eğitim kurumu görevi gördü. Son yıl; yani 6 yaş çocukları için kreşte ilkokula hazırlık müfredatı uygulanırdı. Genel olarak müfredat komünist değerlerin içselleştirilmesi ve bireyin törpülenerek toplumun yüceltilmesi üzerine inşa edilmiştir (Zdaniuk: 58-65).

SES’de bir çocuk ilköğretime 7 yaşında başlardı. İlköğretim 8 ve 10 yıllık olarak iki farklı şekilde örgütlenmişti. İlk 3 yıl her iki yapıda da ilkokul, sonraki 5 veya 7 yıl ise sırasıyla ortaokuldu. Fakat fiziki olarak aynı ortamdıydılar. Bununla birlikte ilköğretim düzeyinde engelli okulu mevcuttu. 10 yıllık okullar politeknik okullarıydı. Politeknik ismi verilen bu okullarda laboratuvar eğitimiyle birlikte ilgili alanda en üst düzey eğitim verilirdi. Kültür, sanat, spor, fabrika iş gücü, tarım iş gücü vd. ile ilişkilendirilen bu okullarda, okuma yazmadan başlayarak emek gücünde ihtiyaç duyulan her alanda öğrenci yetiştirilirdi. Devlet planlamasına uygun emek gücü bu okullardan temin edilirdi. Şüphesiz bu okullar her şeyden önce Marksist-Leninist öğretinin kaleleriydi. 10 yıllık ilköğretimler akademik, mesleki, sosyo-politik ve bir üst eğitime yardımcı mahiyetteydi. 8 yıllık okullar ise 1965 yılına kadar yaygındı. Fakat zaman içerisinde politeknik okullar bunların yerini aldı. Süreç içerisinde varlıklarını korudular ancak genel eğilim öğrencilerin politeknik okullara devam etmesi şeklindeydi. 8 yıllık okullar politeknik okullar ile aynı müfredata sahipti. Bu okullardan mezun olanlar 9 ve 10’uncu sınıfları liselerde devam ederdi (Аверьянов, 1985: 66-75).

Lise eğitimi, Sovyetlerde politeknik okulların devamı olan liseler, meslek liseleri ve özel amaçlı liseler şeklinde örgütlenmişti. Politeknik okulların devamı olan okullar mesleki olarak branşlaşma şeklinde devam etmekteydi. Bu okullar Türk eğitim sisteminde (TES) bakanlıklara bağlı olan eski tarım lisesi, öğretmen lisesi, sağlık meslek lisesi, endüstri meslek lisesi gibi mesleki liselere karşılık gelmektedir. Meslek liseleri ise daha teknik mesleklere yönelik eğitim veren liselerdi. Medya, bilgisayar, elektronik vs. gibi daha sofistike bölümler bu okullarda öğretilmekteydi. Bu okullar TES’in eski sistemindeki mesleki teknik liselerine karşılık gelmektedir. Özel amaçlı okullar ise branş bazlı okullardı. Matematik, kimya, fizik, biyoloji vs. ve bale, müzik, tiyatro vs. gibi bölümler özel amaçlı liselerde bulunmaktaydı. Eğitim okulun özelliğine göre 3 veya 4 yıl sürerdi. Özel amaçlı liselere seçilen öğrenciler üstün yetenekli öğrencilerdi. Eğer bu okullarda başarısız olurlar ise diğer okullara gönderilirdi. Mezunlar mavi yakalı veya beyaz yakalı olurdu. Bunlarla birlikte kara, deniz ve hava askeri okullar gibi güvenlik birimlerine ait okullar da mevcuttu. Özel amaçlı okullar TES’de fen liseleri, güzel sanat liseleri ve eski askeri liselere karşılık gelmektedir (Артемяева vd., 1975: 101-112).

SES’de okul öncesi ve üniversite hariç tüm eğitim parasızdı. Okul öncesi ve üniversiteler ise ücret konusunda farklılaşmaktaydı. Bazısı parasızken bazıları sembolik ücret alırlardı. Katı bir eğitim söz konusuydu. Öğretmen sert ve Marksist-Leninist ideolojinin temel kaynağıydı. Sosyal statüsü yüksek olan öğretmen 1975 yılı itibariyle 129 ruble maaş alırdı. Görece düşük olmasına rağmen öğretmenin sosyal gücü bu geliri önemsizleştirirdi. Okul müdürü parti tarafından atanırdı. Başarısız addedilirse görevden alınırdı. Komünist Parti (KP) her yerdedi. Başarısız öğrencinin hesabı da müdürden sorulurdu. Mesela başarısız olan bir öğrenci uyarılır veya cezalandırılırdı. Yine başarısızlık devam ederse okul gazetesinde veya bölgedeki gazetede başarısız diye ifşa edilirdi. Son olarak öğrenci babasının çalıştığı kuruma durum bildirilir ve öğrencinin babası kurum müdürü tarafından anavatana hayırlı evlat yetiştiremediği gerekçesiyle azarlanırdı. Öğrenci ve ailesi toplum tarafından ayıplanırdı (Ежова vd., 1986: 50-89).

Tablo 6: 1975 Yılı SES İlköğretim Okulları Haftalık Ders Yüğü.

Dersler	Sınıflar									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rus Dili	12	11	12	6	6	4	3	2	-	1
Rus Edebiyatı	-	-	-	2	2	2	2	3	4	3
Matematik	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Tarih	-	-	-	2	2	2	2	3	4	3
Sosyal Bilimler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Doğa Bilimleri	-	1	2	2	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	-	-	-	-	2	2	3	2	2	-
Biyoloji	-	-	-	-	2	2	2	2	1	2
Fizik	-	-	-	-	-	2	2	3	4	5
Astronomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Teknik Çizim	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Kimya	-	-	-	-	-	-	2	2	3	3
Yabancı Dil	-	-	-	-	4	3	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Müzik	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-
Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Toplam Ders Saati	24	24	24	24	35	34	37	35	58	38

Kaynak: Education in USSR (Zajda, 1980: 71).

SES’de 8’inci sınıf haftalık ders yüğü 35 saattir. Seçmeli dersler hariç Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler alanında 10 saat ders vardır. Bu derslerin haftalık ders saati oranı diğer derslerin %29’udur. Sovyet ideolojisinin doğrudan aktarıldığı, Sovyet ulusu yaratmanın temel aygıtı olan bu derslerin 8’inci sınıflardaki ders yüğü normal bir düzeydedir. Ancak diğer dersler de

ideolojinin bir parçasıdır. Mesela Beden Eğitimi dersinde askeri düzen (TES'de Beden Eğitimi dersinde askeri yanaşık düzen eğitimi verilir) bu dersin doğasında vardır. SES sonraki yılda yani 9'uncu sınıf haftalık ders programında haftada 2 saat Askeri Eğitim dersi koymuştur (Ревенко-Бырладяну vd., 2013: 71).

9'uncu sınıfta Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler alanında 10 saat ders vardır. Fakat bu yıl iş deneyimi dersi müfredattadır ki haftada 22 saattir. Diğer derslere göre %17 olan sosyal bilimlere ait derslerin oranı, 22 saat olan ve sanayi, tarla, atölye vd. alanlarda geçen iş deneyimi sayılmazsa % 27'dir. Bu oran 8'inci sınıfla yaklaşık olarak aynıdır.

4. Sonuç

SES ile MES'nin haftalık ders yükü karşılaştırıldığında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak bu farklılıklar politeknik okullarının amaçları ile bu günkü okulların amaçları dikkate alındığında anlaşılabilir farklılıklardır. Politeknik okulları tüm hayatı kapsayan, militarist bir ideoloji devşirmeye ve bir mesleğe yönelik okullar olduğu için 9'uncu sınıfta haftada 58 saat ders vardır. Öğretilen mesleğin uygulaması olan haftalık 22 saatin dışında okullarda atölye dersleri politeknik okullarda önemli bir yer tutar. Fakat buna rağmen haftalık ders saati hem Sovyet eğitim sisteminde (SES) hem de Moldova eğitim sisteminde (MES) yaklaşık aynıdır. Dil, edebiyat ve sosyal alanlarda okutulan derslerin oranları ise birbirine yakındır.

Moldova eğitim sisteminde hem bağımsızlık döneminde hem de SSCB döneminde, zorunlu eğitim 10 yıldır. Okul öncesi eğitim SSCB döneminde zorunlu olmamakla birlikte yoğun şekilde uygulanmaktadır. Diğer yandan, SSCB sonrası dönemde okul öncesi en az bir yıl zorunludur. İlkokul her iki dönemde de aynıdır. Buna karşılık ortaokul SSCB döneminde mesleki ağırlıklı politeknik okulken SSCB sonrası ortaokul akademik olarak kurgulanmış gimnazilerdir. Lise eğitimi ise her iki dönemde de birbirine benzerdir.

Derslerin durumuna bakıldığında, SSCB döneminde ders yükünün biraz daha ağır olduğu görülür. Hem politeknik okullarının mesleki alana kayışı hem de SSCB döneminin fen ağırlıklı dünya algısı bunda etkindir. Örneğin bağımsızlık sonrası dönemde matematik genellikle 5 saatken SSCB döneminde 6 saattir. Aynı şekilde SSCB dönemi fizik, kimya ve biyoloji saatleri toplamı SSCB sonrasının neredeyse iki katıdır.

Programlar arasındaki en bariz fark dil derslerindedir. SSCB sonrası Rumence programa girmiştir. Bununla birlikte azınlıklara ait dillerin de programda yer bulduğu görülür. Hangi sınıf düzeyinde olursa olsun Rumence en az 5 saattir. Devletin resmi dilinin Rumence olması

programdaki dil eğitiminin büyük oranda Rumenceye verilmesinin sebebidir. Diğer yandan SSCB sonrası dönemde Rusçanın da programda yer bulmuştur. Halbuki SSCB döneminde sadece Rusça dil eğitimi vardır.

SSCB sonrası dönemde programda yer olan bir diğer ders Romanya tarihi ve vatandaşlık dersleridir. Bu iki ders bağımsızlık sonrası Rus tarihinden koğuşun sonucudur. Moldova tarihi yerine Romanya tarihi programa konulmuş ve etnik olarak Rusya'dan tamamen ayrılma amaçlanmıştır. Vatandaşlık ise Batı tarzı eğitimin bir sonucudur. SSCB sonrası eğitim anlayışı Batı eğitim anlayışını yansıtır. Programın amacı SSCB dönemindeki gibi Sovyet insanı (Sovyetski çelovek) yetiştirmek değil Moldovan vatandaşı yetiştirmektir. Kimlik anlayışındaki bu değişiklik programa açık şekilde yansımıştır.

Кайнакча

Аверьянов, А. П., Грибов, В. С., Орлов, В. А. ve Предтеченская, Л. М. (1985). *Методическое Пособие по Новой Истории 9 Класс*. Москва: Министерства Просвещения СССР.

Акпınар, Ö. (2021). Moldova'da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 23-35. Doi: 10.51803/yssr.897588.

Акпınар, Ö. (2022). Gagavuzya'da Otonominin Tarihi Süreci ve Hukuki Temelleri, *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konularının Akademik Yansımaları*. (Ed., Şahin Karabulut). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 209-222.

Артемяева, Г. В., Бойков, Б., Б., Бендровская, Р., Б., Дружкова, А., В., Корш, Т., А. Ve Лебедев, О., Е. (1975). *Изучение Обществоведения в Средней Школе*. Москва: Министерства Просвещения СССР.

Baar, V. ve Jakubek, D. (1997). Divided National Identity in Moldova. *Journal of Nationalism Memory and Language Politics*, 11(1), 58-92.

Coroi, E. ve Diğerleri. (2005). National Report Republic of Moldova, International Research Project Enhancing Professional Development of Education Practitioners and Teaching/Learning practices in SEE countries, Chisinau. http://pdc.ceu.hu/archive/00002969/01/educational_system_Moldova.pdf.

Ежова, С. А., Ермаева, Л. К., Лазукова, Н. Н., Лебедева, И. М., Майкоф, А. Н., Разбегаева, Л. П., Сырейщикова, Н. А. ve Шабалина, Т. С. (1989). *Методическое Пособие по Истории СССР 8 Класс*. Москва: Министерства Просвещения СССР.

Moldova Cumhuriyeti Anayasası. (1994). Gagavuzya Otonomisi, Erişim Adresi: https://www.constcourt.md/public/files/file/Actele%20Curtii/acten/MDA_Constitution_EN.pdf

Moldova Eğitim Bakanlığı. (2023a). Eğitim Sistemi, Erişim Adresi: <https://mecc.gov.md/en>

Moldova İstatistik Bürosu. (2023). Moldova Nüfusu Etnik Yapısı ve Dini. Erişim Adresi: <https://statistica.gov.md/en>

Moldova Müfredat Ajansı.(2023). Bakalorya Uygulamaları. Erişim Adresi: <http://aee.edu.md/>

Musteață, S. (2017). About Us and Our Neighbours: History Textbooks in the Republic of Moldova, Romania and Ukraine. *Georg Eckert Institute, Braunschweig, Eckert. Dossiers 7*.

Ревенко-Бырладяну, А., Петрович, С. ve Туркине, Т. (2013). *Гражданское Воспитание Учебник для 8 Класса*. Chişinău: Ştiinţa.

Zajda, I. J. (1980). *Education in the USSR*. Bendigo College of Advanced Education in Australia. New York: Pergamon Press Inc.

Zdaniuk, B. (2014). Becoming Europeans in Central Eastern Europe: National Identity Construction After. *University of Warsaw, Faculty of Journalism and Political Science*, 135-153.